

Mniejszości narodowe II RP i konflikty na tle narodowościowym

Materiał składa się z sekcji: „Wprowadzenie”, „Mozaika narodowościowa i wyznaniowa II RP”, „Mniejszości II RP i ich stosunek do państwa polskiego”, „Żydzi i Ukraińcy w Sejmie II RP”, „Stosunek władz do mniejszości narodowych”, „Piłsudski i ludność żydowska”, „Mniejszość ukraińska”, „Zamiast podsumowania”.

Materiał zawiera 8 ilustracji: mapę struktur mniejszości II Rzeczypospolitej; fotografię z elementami stroju żydowskiego; koło żydowskie sejmu V kadencji (1938-1939); zdjęcie Żydowskiego Klubu Parlamentarnego podczas sejmu I kadencji (1922 – 1927); przedstawicieli społeczności żydowskiej Dębłina witających Józefa Piłsudskiego po oswobodzeniu miasta od bolszewików. Materiał zawiera również tekst o wielonarodowym państwie; o Ukraińcach, Żydach, Białorusinach, Niemcach; wypowiedź Andrzeja Chojnowskiego o stosunku Józefa Piłsudskiego do Żydów, 8 ćwiczeń interaktywnych oraz 10 poleceń dla ucznia.

Wykresy: narodowości według spisu z 1921 r.; narodowości według spisu z 1931 r.

Ćwiczenia znajdujące się na stronie są na zasadzie wyboru poprawnej odpowiedzi, odnoszą się do zdjęć lub fragmentów tekstów. Znajdują się również ćwiczenia podsumowujące oraz jako przypomnienie wcześniejszych wiadomości.

Audiobook: konstytucja marcowa a mniejszości narodowe.

Bibliografia:

- Źródło: *Wielonarodowe państwo*, [w:] Czesław Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i drugiej wojny światowej 1918–1945*, Kraków 2001, s. 51.
- Źródło: *Wypowiedź Andrzeja Chojnowskiego, współczesnego historyka*, [w:] Andrzej Garlicki, *Historia 1815–1839, Polska i świat, podręcznik dla liceów ogólnokształcących*, Warszawa 1998, s. 301.
- Źródło: *Fragmenty traktatu mniejszościowego.*, dostępny w internecie: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19200350200>.
- Źródło: *Jaki był stosunek marszałka Józefa Piłsudskiego do Żydów?*, dostępny w internecie: <https://www.frona.pl/a/marszalek-jozef-pilsudski-lubil-zydow-dlaczego-i-za->

co,117064.html.

- Źródło: *Rewolucja żydowska*, [w:] Piotr Wróbel, *Listopadowe dni 1918*, Warszawa 1988, s. 82–83.
- Źródło: Włodzimierz Bączkowski, *Sprawa ukraińska*, Paryż 1952.
- Źródło: *Fragmenty Konstytucji marcowej.*, dostępny w internecie:
<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1935.html>.

Mniejszości narodowe II RP i konflikty na tle narodowościowym

Oś czasu – mniejszości narodowe w II RP

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Wprowadzenie

Według spisu narodowego z 1921 roku II RP liczyła **27 mln osób**. Polacy stanowili ok. 69% ludności. W ponad trzydziestoprocentowej grupie najliczniejsi byli: **Ukraińcy, Żydzi, Białorusini, Niemcy**. Trudno jednak określić dokładne dane procentowe. Kiedy odbywał się pierwszy spis, jeszcze kształtowały się granice. Badanie nie objęło więc m.in. polskiej części Górnego Śląska i Litwy Środkowej. Spis z 1921 roku został także zbojkotowany przez znaczną część Ukraińców. Jego dane nie były więc pełne. Natomiast w drugim spisie, z 1931 roku (w którym zapytano o narodowość i język), zdarzały się sytuacje fałszowania wyników – zawyżano liczbę osób deklarujących język polski jako ojczysty. Taka możliwość istniała, ponieważ wielu mieszkańców Kresów Wschodnich swój język określało jako 'tutejszy', 'nasz', 'chłopski' itp. Pozwalało to zbierającym dane na różnorodne interpretacje. Ponadto niektórzy, świadomie lub nie, kategorię narodowości łączyli z pojęciem obywatelstwa. Wielu Żydów uważało się za Polaków wyznania mojżeszowego; podobnie kształtowała się sytuacja w innych grupach narodowych. Bywało, że poczucie tożsamości dzieliło jedną rodzinę. Charakterystycznym przykładem są bracia Szeptyccy (rodzina o korzeniach ukraińskich): Andrzej był biskupem greckokatolickim i duchowym przewodnikiem Ukraińców, a Stanisław – oficerem Wojska Polskiego.

“ Wielonarodowe państwo

Wielonarodowy skład państw we wschodniej i południowo-wschodniej Europie był zjawiskiem w zasadzie normalnym, aczkolwiek Polska zajmowała pod tym względem jedno z pierwszych miejsc. Przez stulecia różne grupy osadnicze usadawiały się na terenach zamieszkałych przez przedstawicieli innej nacji. Dopóki podstawowym kryterium stosunku państwo – obywatel była lojalność wobec władcy, nie przysparzało to specjalnych kłopotów. Co więcej, współzycie różnych narodów i religii stwarzało niepowtarzalną strukturę kulturową, w przypadku Polski widoczną szczególnie wyraźnie na Kresach Wschodnich. Sytuacja zaczęła się zmieniać bardzo szybko od połowy XIX w., kiedy

różnice narodowe, niejednokrotnie umiejętnie podsycane, zaczęły rzutować na wzajemne stosunki między ludźmi używającymi innych języków lub chwalcących Boga na inny sposób.

Źródło: *Wielonarodowe państwo*, [w:] Czesław Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i drugiej wojny światowej 1918–1945*, Kraków 2001, s. 51.

Na podstawie tekstu i własnej wiedzy odpowiedz na poniższe pytania.

Polecenie 1

Wyjaśnij, od kiedy datują się faktycznie tradycje wielonarodowościowe i wielokulturowe Rzeczypospolitej.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Polecenie 2

Wyjaśnij, dlaczego początkowo wielonarodowość była atutem, natomiast w XIX w. stała się problemem.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Polecenie 3

Zwróć uwagę na ostatnie zdanie tekstu. Przypomnij, kto i kiedy podsycił te różnice.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

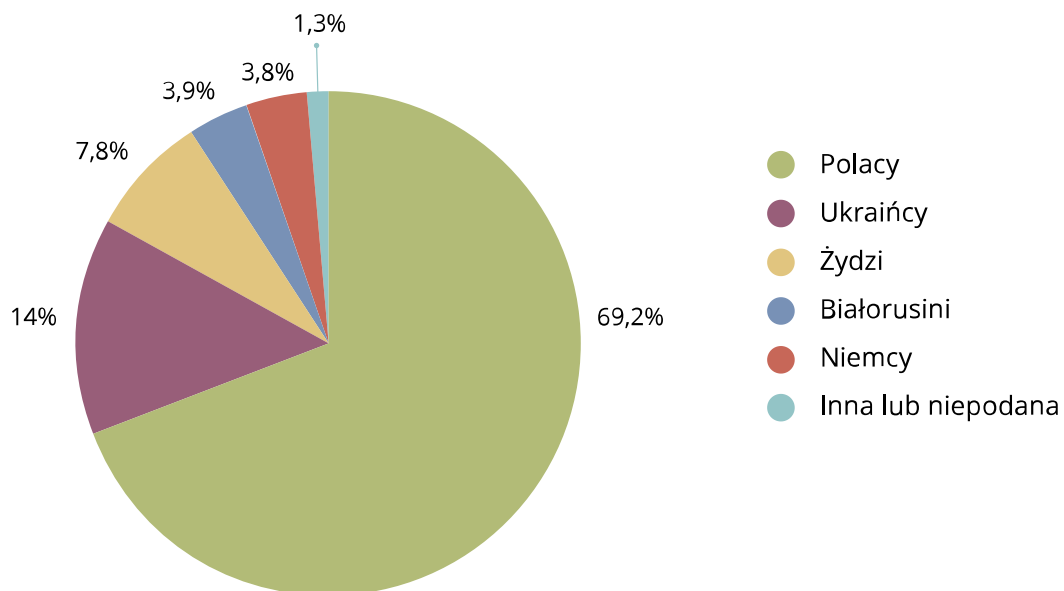
Mozaika narodowościowa i wyznaniowa II RP

Struktura narodowościowa II Rzeczypospolitej

Źródło: Krystian Chariza i zespół, licencja: CC BY 3.0.

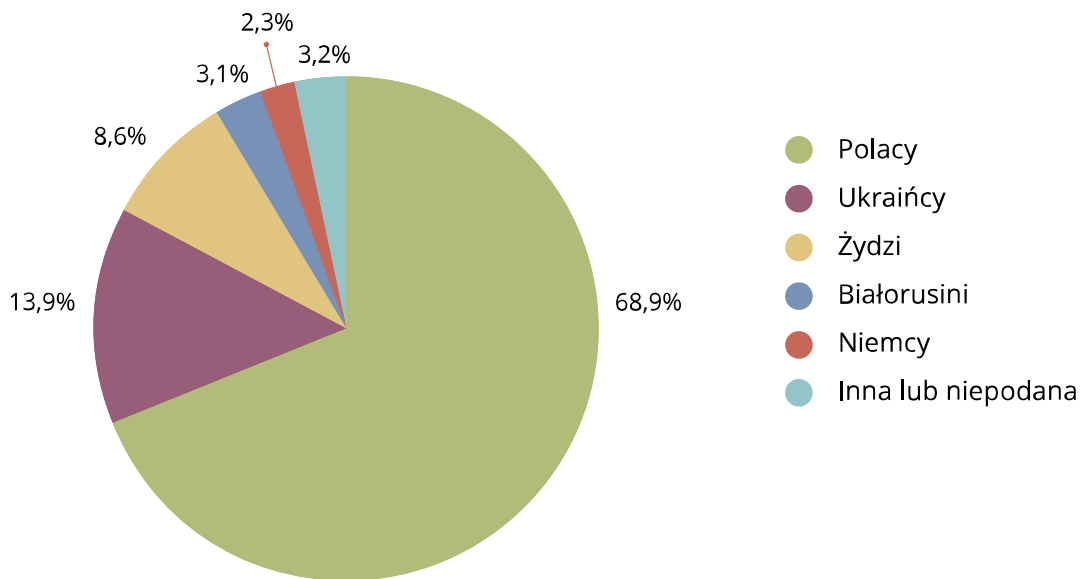
Narodowości według spisu z 1921 roku

Narodowości według spisu z 1921 roku

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-ND 3.0.

Narodowości według spisu z 1931 roku

Narodowości w Polsce według spisu z 1931 roku

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 4

Analizując mapę i diagramy wyjaśnij, czy stopień zmian struktury narodowej II RP mógł przeszkadzać w budowie stabilnego państwa.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Polecenie 5

Określ, w jakich województwach mniejszości narodowe były najbardziej liczne. Wymień tereny zamieszkiwane przez znaczne skupiska poszczególnych mniejszości.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Polecenie 6

Wymień mniejszości, które zamieszkiwały w zwartych grupach oraz te, które były rozproszone.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Polecenie 7

Wyjaśnij, jak zmieniała się liczebność grup mniejszościowych między 1921 a 1931 rokiem. Wyjaśnij, czy wpływ na to miała tylko 'inna' metoda obliczeń.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Mniejszości II RP i ich stosunek do państwa polskiego

Ukraińcy

Najliczniejszą grupę mniejszościową stanowili Ukraińcy. Zamieszkiwali zwartą masą tereny Polski południowo-wschodniej. Byli członkami Kościoła greckokatolickiego lub prawosławnego. Podział religijny wynikał z wcześniejszej przynależności państwowej. Większość mieszkańców Galicji Wschodniej (dawnej monarchii austro-węgierskiej) była grekokatolikami, a dawni obywatele Cesarstwa Rosyjskiego wyznawali prawosławie. Podział z przeszłości miał też wpływ na ukształtowanie się poczucia świadomości narodowej. U dawnych podwładnych Habsburgów była ona znacznie bardziej rozwinięta, mieli oni także tradycje państwowe w postaci Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej. Do kresu jej istnienia doprowadziła wojna z Polską, co też musiało mieć wpływ na wzajemne relacje. Z terenów Małopolski Wschodniej wywodziła się grupa inteligencji, wykształcona na austriackich, polskich, czeskich uczelniach, najbardziej zaangażowana w budowanie świadomości i odrębności ukraińskiej. Z jej inicjatywy rozwinął się ukraiński ruch

spółdzielczy, a także organizacje oświatowe i kulturalne. Wpływ na utrzymanie odrębności tej mniejszości, kultywowanie tradycji i języka miało między innymi Towarzystwo Społeczno-Oświatowe 'Proswita'.

Kapsuła czasu

Ćwiczenie 1

Poszukaj informacji, jakie towarzystwo ukraińskie powstało w okresie PRL służące zachowaniu tożsamości Ukraińców. Zaznacz prawidłową odpowiedź:

☐ Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Oświatowe

☐ Ukraińskie Towarzystwo Narodowe „Nadzieja”

☐ Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Inteligencja stanowiła około 2% społeczności ukraińskiej w Polsce; przeważała ludność chłopska, tylko nieliczni (co dziesiąta osoba) byli mieszkańcami miast. Ukraińcy należeli do najbardziej aktywnych grup pod względem politycznym. Założyli legalnie działającą partię Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne, której przedstawiciele startowali w wyborach do sejmu, zdobywając mandaty i **Ukraińską Organizację Wojskową** (UOW), która działała nielegalnie. W 1929 roku przekształciła się w Organizację Ukraińskich Nacjonalistów (formalnie OUN powstała z połączenia kilku mniejszych ugrupowań, ale najważniejszym i najliczniejszym była właśnie UOW).

Członkowie obydwu organizacji prowadzili akcje terrorystyczne. W 1921 roku zorganizowano we Lwowie nieudany zamach na Józefa Piłsudskiego. W 1922 od kul UOW, za niedochowanie bojkotu wyborów, zginął kandydujący do Sejmu RP ukraiński poeta Sydir Twerdochlib. Nasilenie ukraińskiego terroru nastąpiło w latach trzydziestych. Członkowie UON dokonali wówczas zamachów m.in. na polityków Tadeusza Hołówkę (wiceprezesa BBWR – zginął w Truskawcu 29 sierpnia 1931) i Bronisława Pierackiego (ministra spraw wewnętrznych – zginął w Warszawie 15 czerwca 1934).

Jeden z wodzów [nacjonalizmu](#) ukraińskiego w dyplomatycznej rozmowie z korespondentem londyńskiego 'Timesa' w 1930 roku powiedział wyraźnie:

Włodzimierz Bączkowski

Sprawa ukraińska

'Nie dążymy do pokoju. Jeśli byśmy pozwolili naszemu narodowi na przyjazną współpracę z Polakami, wyrzekłby się niezależnej Ukrainy, którą mamy nadzieję zbudować w czasie od 30 do 40 lat. Cokolwiek byłoby dla nas uczynione, ze wszystkiego musimy być niezadowoleni'.

Źródło: Włodzimierz Bączkowski, *Sprawa ukraińska, Paryż 1952*.

Ćwiczenie 2

Wskaż, w jaki sposób przedstawiciel ukraińskich nacjonalistów tłumaczył, dlaczego pokojowe istnienie w państwie polskim Ukraińców nie było możliwe.

- ☐ Ukraińcy chcieli utworzenia autonomicznego państwa powiązanego z ZSRS.
- ☐ „Zaszczości historyczne” uniemożliwiały pokojowe współistnienie.
- ☐ Pokojowe współistnienie przekreślało możliwość utworzenia odrębnego państwa ukraińskiego.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

“Wypowiedź Andrzeja Chojnowskiego, współczesnego historyka

Społeczność ukraińska w Polsce była zbyt słaba, aby wymusić na państwie daleko idące ustępstwa, na tyle jednak silna, aby nie można było zapomnieć o jej istnieniu. Demonstrowała swoje aspiracje, wysuwała różne postulaty, objawiała niezadowolenie, co prowadziło niekiedy do zaburzeń i niepokojów. Jej obecność stawała się źródłem nieustannych kłopotów, toteż nawet środowiska dalekie od nacjonalizmu zaczynały popierać politykę silnej ręki lub nawet rozważać korzyści, jakie mogłaby przynieść kolonizacja wschodnich terenów.

Źródło: Wypowiedź Andrzeja Chojnowskiego, współczesnego historyka, [w:] Andrzej Garlicki, *Historia 1815–1839, Polska i świat, podręcznik dla liceów ogólnokształcących, Warszawa 1998, s. 301*.

Polecenie 8

Wyjaśnij, jak Andrzej Chojnowski ocenia funkcjonowanie Ukraińców w II RP oraz jaki wpływ mogło mieć ich zachowanie na postawy Polaków.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Żydzi

O ile Ukraińcy i Białorusini zamieszkiwali Kresy Wschodnie przede wszystkim w zwartych grupach, o tyle kolejna mniejszość – Żydzi żyli w rozproszeniu, ale przede wszystkim w ośrodkach miejskich. Stanowili 21% ogólnej liczby mieszkańców miast II RP. Polska była drugim (po USA) najliczniej zamieszkiwanym przez nich krajem. Tworzyli grupę zróżnicowaną, zarówno jeśli chodzi o status społeczny, jak i poglądy. Byli wśród nich zarówno bogaci przedsiębiorcy, jak i drobni sklepikarze, kupcy domokrażcy, a także liczni lekarze (ponad 55% prowadzących praktykę), prawnicy, literaci... Zajmowali się przede wszystkim handlem, usługami i rzemiosłem lub wykonywali tzw. wolne zawody.

Używany podczas modlitwy szal modlitewny – tałas

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Elementem tradycyjnego stroju żydowskiego, noszonego przez ortodoksyjnych wyznawców judaizmu był długi czarny płaszcz, czyli chałat. W święta ortodoksyjni Żydzi, a na co dzień nosili małe czapeczki, tzw. jarmułki. Podczas modlitwy na głowę i ramiona zakładali

prostokątne chusty (talesy) zwykle koloru białego z granatowymi lub czarnymi pasami wzdłuż boków i przymocowanymi na rogach frędzlami zwanymi cycesami.

Ćwiczenie 3

Używanie tradycyjnego stroju żydowskiego w życiu codziennym na pewno było elementem demonstrowania odrębności. Wskaż, jakie kwestie można uznać za przeszkody w *asymilacji* ludności żydowskiej w Polsce.

☐ wrodzony anarchizm

☐ chęć utworzenia własnego państwa

☐ religia judaistyczna i kultywowanie własnych tradycji

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Znaczna część Żydów była za zachowaniem odrębności religijnej i obyczajowej, ale głosiła lojalność wobec państwa polskiego. Inna grupa, zwana syjonistami, zamierzała pozostać w Polsce tylko do czasu utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie. W Polsce partią ich reprezentującą była Poalej-Syjon. Ale najlichnieszą partią żydowską był **Bund**, który zrzeszał przedstawicieli mniejszości żydowskiej o poglądach socjalistycznych. Jego członkowie głosili potrzebę ogólnoswiatowej rewolucji, która poprawi sytuację społeczeństwa, i odrzucali syjonizm. Najbardziej radykalni Żydzi należeli do Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (późniejszej KPP) lub Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi.

Wśród Żydów niewielu było analfabetów, co wynikało z nakazów religijnych (nakaz studiowania Tory i Talmudu) oraz dużej wagi przykładanej do wykształcenia, jako jednej z możliwości osiągnięcia wyższej pozycji społecznej. Wielu przedstawicieli polskiej nauki i kultury było pochodzenia żydowskiego (np. Bruno Schulz, Bolesław Leśmian, Julian Tuwim, Szymon Askenazy, Hugo Steinhaus).

Żydzi prowadzili bogate życie religijne i kulturalne, mieli własne organizacje społeczne. Wyznawali w większości judaizm, a posługiwali się **jidysz** (między sobą) i hebrajskim (używany przede wszystkim w obrzędach religijnych). W kontaktach z gojami (nie-Żydami) używali w zależności od potrzeb języka polskiego, ukraińskiego lub innego.

Białorusini

Niezbyt liczną grupą mniejszościową byli Białorusini. Głównie zajmowali się rolnictwem (ok. 90% społeczności). Nieliczni tylko szukali zatrudnienia poza wsią. Białorusini nie mieli tak wykształconej świadomości narodowej jak Ukraińcy ani takich jak oni chęci i możliwości utworzenia własnej państwowości.

Na małą aktywność Białorusinów zapewne wpływał fakt, że była to społeczność o niskim poziomie wykształcenia i o największej liczbie analfabetów. W okresie dwudziestolecia próbowali jednak budować tradycję i szerzyć własną kulturę, zakładając narodowe stowarzyszenia. Zasadniczo byli mniejszością lojalną wobec Polski. Niemniej zdarzały się z ich strony akty terroru, najprawdopodobniej inspirowane przez bolszewików, którzy próbowali w pierwszych latach istnienia niepodległego państwa polskiego zachęcać ludność białoruską (i ukraińską) do organizowania wystąpień przeciwko przedstawicielom władzy polskiej. ZSRS udzielał wsparcia materialnego oraz osobowego powstającym bojówkom. Białorusini założyli legalnie działającą (do 1927 roku) partię chłopską **Hromada**. Byli wyznawcami prawosławia, choć zdarzały się przypadki przynależności do Kościoła katolickiego czy greckokatolickiego.

Niemcy

W II RP żyło około 700 tys. Niemców. Przeważnie byli protestantami, choć przynależność do Kościoła katolickiego również nie była rzadka, zwłaszcza wśród Niemców z Górnego Śląska. Mieli ogromne poparcie ze strony własnego państwa. Wykorzystywali więc nierzadko możliwość dyskredytowania II RP na forum międzynarodowym, choćby odwołując się do arbitrażu Ligi Narodów. Niechęć do państwa polskiego wzrosła, kiedy do władzy w Niemczech doszedł Hitler. Berlin w jeszcze większym stopniu zachęcał wówczas do podejmowania antypolskich działań. Prawie 70% Niemców było właścicielami dużych i bardzo dobrze działających gospodarstw, natomiast mieszkający w miastach pracowali w nadzorze technicznym, administracji zakładów, w spółdzielniach czy różnego typu organizacjach oraz redakcjach gazet. Mieli dobrze zorganizowane życie polityczne i kulturalne. Funkcjonowało wiele organizacji służących zachowaniu odrębności narodowej i kultury. Niemcy byli mniejszością wydającą najwięcej tytułów prasowych. Była to także jedyna mniejszość, której liczba w okresie dwudziestolecia międzywojennego spadała. Wielu Niemców wyjechało w związku ze zmianami granicznymi lub opuściło Polskę, gdy zaczęło dochodzić do napięć w relacjach państwowych Polska – Niemcy (np. wojna celna).

Inne mniejszości

Równie dobrze zorganizowana jak mniejszość niemiecka i wspierana przez własne państwo, choć nieliczna, była mniejszość litewska. Jej sytuacja i zachowanie w dużej mierze uwarunkowane były stosunkami panującymi między Polską a Litwą w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Litwini wydawali własną prasę, posiadali szkoły, organizacje kulturalne i oświatowe, służące pielęgnowaniu odrębności.

Ćwiczenie 4

Przypomnij i wskaż, co stało się powodem braku istnienia stosunków dyplomatycznych między Polską a Litwą prawie przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego.

☐ zniszczenie cmentarza polskich żołnierzy w Kownie

☐ odmienny stosunek do ZSRS

☐ spór o Wileńszczyznę

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Nieliczną grupę mniejszościową stanowili także zamieszkujący tereny południowej Polski Czesi (wyznający przeważnie protestantyzm) oraz Tatarzy (będący muzułmanami), mieszkający głównie na terenie Grodzieńszczyzny. Z grup etnicznych można wymienić Łemków, Bojków, Hucułów zamieszkujących górskie rejony Karpat Wschodnich.

Żydzi i Ukraińcy w Sejmie II RP

Dla zainteresowanych

Żydowski Klub Parlamentarny podczas sejmiku I kadencji (1922–1927)

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Koło Żydowskie sejmu V kadencji (1938–1939)

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Polecenie 9

Podaj ilu przedstawicieli mniejszości żydowskiej i ukraińskiej zasiadało w parlamencie II RP (w latach 1919–1939) oraz jakie partie reprezentowali. Poszukaj informacji w dowolnych źródłach.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Stosunek władz do mniejszości narodowych

Stosunek władz polskich do mniejszości narodowych określały wewnętrzne akty prawne: dekrety Naczelnika Państwa, a przede wszystkim Konstytucja marcowa oraz akty prawa międzynarodowego, np. tzw. mały traktat wersalski.

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/b/PoypL4fA9>

Konstytucja marcowa

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o.

Nagranie fragmentów Konstytucji marcowej.

“ **Fragmenty Konstytucji marcowej**

Każdy obywatel ma prawo zachowania swej narodowości i pielęgnowania swojej mowy i właściwości narodowych. Osobne ustawy państwowe zabezpieczą mniejszościom w Państwie Polskim pełny i swobodny rozwój ich właściwości narodowościowych przy pomocy autonomicznych związków mniejszości o charakterze publiczno-prawnym w obrębie związków samorządu powszechnego. Państwo będzie miało w stosunku do ich działalności prawo kontroli oraz uzupełnienia w razie potrzeby ich środków finansowych.

Artykuł 110. Obywatele polscy, należący do mniejszości narodowościowych, wyznaniowych lub językowych, mają równe z innymi obywatelami prawo zakładania, nadzoru i zawiadywania swoim własnym kosztem zakładów dobroczynnych, religijnych i społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych, oraz używania w nich swobodnie swej mowy i wykonywania przepisów swej religii. Artykuł 111. Wszystkim obywatelom poręcza się wolność sumienia i wyznania. Żaden obywatel nie może być z powodu swego wyznania i przekonań religijnych ograniczony w prawach, przysługujących innym obywatelom. Wszyscy mieszkańcy Państwa Polskiego mają prawo wolnego wyznawania zarówno publicznie, jak prywatnie swej wiary i wykonywania przepisów swej religii lub obrządku, o ile to nie sprzeciwia się porządkowi publicznemu ani obyczajności publicznej. Artykuł 113. Każdy związek religijny, uznany przez Państwo, ma prawo urządzać zbiorowe i publiczne nabożeństwa, może samodzielnie prowadzić swe sprawy wewnętrzne, może posiadać i nabywać majątek ruchomy i nieruchomy, zarządzać nim i rozporządzać, pozostaje w posiadaniu i używaniu swoich fundacji i funduszy tudzież zakładów dla celów wyznaniowych, naukowych i dobroczynnych. Żaden związek religijny jednak nie może stawać w sprzeczności z ustawami Państwa. Art. 114. wyznanie rzymsko-katolickie będące religią przeważającą większości narodu zajmuje w państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań. Kościół rzymsko-katolicki rządzi się

własnym prawami. Stosunek państwa do kościoła będzie określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską, który podlega ratyfikacji przez sejm.

Źródło: *Fragmenty Konstytucji marcowej*, dostępny w internecie: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1935.html>.

“ **Fragmenty Traktatu mniejszościowego**

ARTYKUŁ 7.

Różnica co do religii, wierzeń lub wyznania nie powinna szkodzić żadnemu obywatelowi polskiemu w korzystaniu z praw cywilnych i politycznych, mianowicie gdy chodzi o dopuszczenie do urzędów publicznych, obowiązków i zaszczytów, lub o wykonywanie różnych zawodów i przemysłu. Nie będzie wydane żadne ograniczenie swobodnego używania przez obywatela polskiego jakiegokolwiek języka, czy to w stosunkach prywatnych lub handlowych, czy to w sprawach religijnych, prasowych lub w publikacjach wszelkiego rodzaju, czy to na zebraniach publicznych. Bez względu na ustanowienie przez Rząd Polski języka urzędowego, mają być poczynione obywatelom polskim języka innego niż polski odpowiednie ułatwienia w używaniu ich języka w sądach zarówno ustnie, jak na piśmie.

ARTYKUŁ 8.

Obywatele polscy, należący do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych, będą korzystali z takiego samego traktowania i z takich samych gwarancji ustawowych oraz faktycznych, jak inni obywatele polscy. Mianowicie będą mieli równe prawa do zakładania, prowadzenia i kontrolowania własnym kosztem instytucji dobroczynnych, religijnych lub społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych, oraz prawo swobodnego używania w nich własnego języka i swobodnego w nich wykonywania praktyk swojej religii.

ARTYKUŁ 9.

W miastach i okręgach, zamieszkałych przez znaczny odłam obywateli języka innego niż polski, Rząd Polski udzieli w sprawach

nauczania publicznego odpowiednich ułatwień, aby zapewnić w szkołach początkowych udzielanie dzieciom takich obywateli polskich nauki w ich własnym języku. Postanowienie to nie przeszkodzi Rządowi Polskiemu uczynić w tych szkołach nauczanie języka polskiego obowiązkowym. W miastach i okręgach, zamieszkałych przez znaczny odłam obywateli polskich, należących do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych, mniejszościom tym zostanie zapewniony słuszny udział w korzystaniu oraz w przeznaczaniu sum, które budżet państwowy, budżety miejskie lub inne przyznają z funduszków publicznych na cele wychowawcze, religijne lub dobroczynne. Postanowienia niniejszego Artykułu będą miały zastosowanie do obywateli polskich języka niemieckiego tylko w tych częściach Polski, które dnia 1 sierpnia 1914 roku stanowiły terytorjum niemieckie.

ARTYKUŁ 10.

Komitety szkolne, wyznaczone na miejscu przez gminy żydowskie w Polsce, zapewnią pod ogólną kontrolą Państwa rozdział stosunkowej części funduszków publicznych, przeznaczonych na rzecz szkół żydowskich, zgodnie z Art. 9, zarówno jak organizację i kierownictwo tych szkół.

ARTYKUŁ 11.

Żydzi nie będą przymuszani do wykonywania jakichkolwiek czynności, stanowiących pogwałcenie szabasu i nie powinni doznawać jakiegokolwiek umniejszenia swej zdolności prawnej, jeżeli odmówią stawienia się w sądzie lub wykonania czynności prawnych w dzień szabasu. Jednakże postanowienie niniejsze nie zwalnia żydów od obowiązków, nałożonych na wszystkich obywateli polskich ze względu na konieczności służby wojskowej, obrony narodowej lub utrzymania porządku publicznego. Polska wyraża zamiar nie zarządzania i nie udzielania zezwolenia na wybory - czy to ogólne, czy lokalne - które miałyby się odbywać w sobotę; żadne wciąganie

na listy wyborcze lub inne nie powinno się odbywać obowiązkowo w soboty.

Polecenie 10

Wymień prawa jakie gwarantowała Konstytucja marcowa mniejszościom narodowym, a jakie nadawał im traktat mniejszościowy. Porównaj je według przykładu.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

	Konstytucja marcowa	Traktat mniejszościowy
Podobieństwa		
Różnice	Brak wyszczególnienia konkretnych mniejszości narodowych	Wyszczególnienie konkretnych mniejszości narodowych (Niemcy, Żydzi)

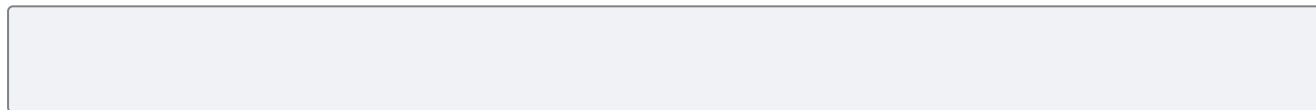
Piłsudski i ludność żydowska

Przedstawiciele społeczności żydowskiej Dębłina witają chlebem i solą naczelnego wodza Marszałka Józefa Piłsudskiego po oswobodzeniu miasta i twierdzy od bolszewików w 1920 roku

Polecenie 11

Wyjaśnij, jaki wymiar symboliczny może mieć powyższe zdjęcie. Przeczytaj tekst i scharakteryzuj w kilku zdaniach stosunek Piłsudskiego do ludności żydowskiej.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

“ Jaki był stosunek marszałka Józefa Piłsudskiego do Żydów?

W okresie swej politycznej i państwowej działalności Piłsudski nie wypowiadał się publicznie w sprawach tzw. wówczas kwestii żydowskiej. Nie znajdziemy też nic na ten temat w jego Pismach zbiorowych. To milczenie spowodowało, że koła nacjonalistyczno-prawicowe zarzucały mu sympatie prożydowskie. Obszerną relację o stosunku Piłsudskiego do Żydów podaje Teresa Lipkowska, córka Jadwigi Zukowskiej-Lipkowskiej, kuzynki Piłsudskiego.

Och, jak dobrze pamiętam do dziś tę rozmowę. [...] 'Ja tylko chciałam zapytać Komendanta, dlaczego On lubi Żydów?' Piłsudski uśmiechnął się. 'Użyłaś dobrego czasownika — lubię'. Siadł przy swoim skromnym biurku: 'Dobrze, odpowiem ci na to pytanie, a ty [...] powinnaś zrozumieć, bo pochodzisz z tej samej szlachty kresowej, co ja'. Komendant zaczął rozkładać pasjansa. 'Tak, wszyscy wiedzą, że nie jestem antysemitą, ale nie jestem też i filosemitą. Ja ich po prostu l u b i ę, czuję się dobrze w ich towarzystwie'.

Pierwszą cechą jest pochodzenie, znajomość genealogicznego drzewa. To wpaja się od dziecka, zarówno w polskich, a jeszcze bardziej w żydowskich rodzinach. W całej Europie przyjęło się angielskie określenie gentlemana wedle jego stosunku do pieniędzy,

stosownie do jego zachowania się, gdy wypija szklankę alkoholu, i po jego umiejętności opanowania gniewu. To określenie, powiedział Komendant, znane już było Żydom [...] i wyrażało się po hebrajsku w trzech krótkich słowach: 'wedle kieszeni, szklanki i gniewu', [...] W genealogii żydowskiej pochodzenie po kądzieli jest ważniejsze od pochodzenia po mieczu. To samo występowało i w moim otoczeniu. U schyłku XIX wieku nie zawierało się małżeństwa bez wyraźnej zgody rodziców, gdyż chcieli być pewni, że w żyłach ich przyszłej synowej płynie — jak to mówił Zagłoba — krew senatorska. Polskie rody zawierały małżeństwa z arystokracją innej narodowości, byleby należeli do któregoś z wyznań chrześcijańskich [...].

Drugą cechą wspólną była religijność, mocno podkreślana na zewnątrz, choćby dany osobnik był w głębi duszy niewierzącym. Za trzecią cechą wspólną arystokratów polskich i żydowskich przyjmował Komendant skrajny patriotyzm, przywiązanie do kraju pochodzenia, cecha, która nawet w diasporze istniała u Żydów. W święto Nowego Roku żydowskiego Żydzi życzą sobie, aby następny rok spędzić w Jerozolimie, i to mimo że opuścili Ziemię Obiecaną 2000 lat temu.

Pojęcie patriotyzmu łączy się z odwagą w walce zbrojnej o ojczyznę. Cechę tę od wieków okazywali Polacy, a u starożytnych Izraelitów znane są z historii bohaterskie wojny ich królów, Machabeuszy itd. Tego rodzaju odwaga nie miała szans istnienia w diasporze, ale dzisiaj (1925) ruch syjonistyczny organizuje już przysposobienie do walki zbrojnej. Czwartą wspólną cechą tych grup jest wykształcenie. Przecież już od wieków nie istniał analfabetyzm u Żydów, a od kilku stuleci znane są imiona wielkich filozofów i naukowców Żydów, z tym największym w całej historii ludzkości Einsteinem. Polskie arystokratyczne rody od dawna również wymagały, by dzieci uczyły się pisać i czytać, nawet w obcych językach, gdy reszta społeczeństwa jeszcze w XIX wieku posiada analfabetów [...]

Moja matka [...] przypominała rozmowy z Komendantem w ostatnich latach jego życia. [...] W którejś z tych rozmów, w której porównywali poszczególne narody, Komendant powiedział, że Żydzi są najbardziej arystokratycznym narodem świata. ma rzekomo podłoże w zazdrości o bogactwo i uzdolnienia tej mniejszości narodowej dużego państwa. To nie jest prawda. Tak, zazdrość jest podłożem antysemityzmu, ale o co innego. To jest podświadoma zazdrość chrześcijan o wyrok boski, którego znieść nie mogą. Bóg wybrał naród żydowski jako jedyne swojego przedstawiciela na ziemi. Tak w okresie średniowiecza, w czasach wojen religijnych, zrodził się antysemityzm, a że jest podświadomy, będzie trwać, bo pycha ludzka i pragnienie rządzenia nad całym światem jest tym pierwszym, głównym grzechem ludzkim, właśnie wedle kanonów chrześcijańskich, a wszak w czasie wojen religijnych nie było jeszcze niewierzących chrześcijan.

Tyle wiadomo o stosunku marszałka Józefa Piłsudskiego do Żydów.

Źródło: Jaki był stosunek marszałka Józefa Piłsudskiego do Żydów?, dostępny w internecie:

<https://www.fronda.pl/a/marszalek-jozef-pilsudski-lubil-zydow-dlaczego-i-za-co,117064.html>.

Stosunek władz do mniejszości narodowych

Polska administracja nie zawsze sumiennie stosowała się do wszystkich aktów prawnych. Brak dobrej woli, opieszałość urzędników czy też piętrzenie trudności przy załatwianiu formalności, związanych choćby z powstawaniem szkół mniejszościowych lub instytucji kulturalnych, nie należało do odosobnionych przypadków. Powodowało to zadrażnienia.

Istotną kwestią, która już na wstępie mogła rzutować na wzajemne relacje władza państwowa – mniejszości, był fakt, że większość z nich znalazła się w II RP wbrew własnej woli – w wyniku zmian granicznych i legitymujących je aktów, których nie akceptowała.

Przyczyną konfliktów między Polakami a mniejszościami często było też to, że podziały narodowościowe pokrywały się z podziałami społecznymi, natomiast konflikty społeczno-gospodarcze nakładały się na napięcia narodowościowe. Spór między polskim robotnikiem a niemieckim fabrykantem czy polskim chłopem, robotnikiem a żydowskim

kupcem nasilał wzajemną niechęć, powodował napięcia, stwarzał bardziej podatny grunt na propagandę ugrupowań nacjonalistycznych.

Wśród polityków II RP ścierały się dwa stanowiska: pierwsze przyznawało mniejszościom szeroką autonomię, oczekując tym samym lojalności wobec państwa, a drugie zakładało polonizację i mniejszości. Pierwsze wynikało w pewnym sensie z federacyjnej koncepcji Piłsudskiego, drugie – z inkorporacyjnej wizji Dmowskiego.

Polecenie 12

Przypomnij różnicę między koncepcją federacyjną a inkorporacyjną.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Różne podejście dwóch czołowych polityków uwidaczniało jeszcze jeden istotny problem – brak jednoznacznej państwowej polityki narodowej. Zmieniała się ona w zależności od tego, kto rządził, ewentualnie była reakcją na zachowanie mniejszości lub wynikała z ogólnego charakteru stosunków między Polską a krajami, z których mniejszości pochodziły.

Największy wpływ na stosunki polsko-żydowskie miała jedna z najpopularniejszych partii w okresie dwudziestolecia międzywojennego – Narodowa Demokracja. W jej programie nie brakowało haseł antysemitycznych. To z jej inicjatywy powstały tzw. getta ławkowe (kiedy zmuszano studentów żydowskich do zajmowania tylko wyznaczonych miejsc w salach wykładowych) i wprowadzono na niektórych uczelniach zasady *numerus clausus* (łac. – zamknięta liczba). Zgodnie z nią uczelnie przyjmowały tylko 10% studentów żydowskich – adekwatnie do wielkości tej mniejszości w Polsce. Jako pierwsza getto ławkowe wprowadziła w 1936 roku Politechnika Lwowska. W latach trzydziestych do antysemitycznych demonstracji, organizowanych przez nacjonalistyczną młodzież, dochodziło w polskich miastach uniwersyteckich. Wpływ na obciążanie Polaków antysemityzmem miało także utworzenie w 1920 roku w Jabłonie obozu, w którym internowano żołnierzy, także oficerów, pochodzenia żydowskiego w związku z ujawnianiem przyjaznego nastawienia do Armii Czerwonej części ludności zamieszkującej Kresy Wschodnie czy tereny zajmowane przez bolszewików (zob. temat *Sprawa polska na konferencji wersalskiej*).

“ Rewolucja żydowska

Dzień wczorajszy przeżywała Warszawa w nastroju podnieconym, gorączkowym – donosił 'Kurier Warszawski'

11 listopada. Manifestacje Żydów – bolszewików i wrogie ich wrzaski

przeciwko żołnierzom polskim wywołały w całym społeczeństwie polskim nastrój, jakiego z góry należało się spodziewać. [...] Czas najwyższy, aby powiedzieć otwarcie Europie, do czego nacjonalizm żydowski u nas dąży, i aby temu nacjonalizmowi dowieść, że my doskonale rozumiemy jego tendencje, że orientujemy się w sytuacji, że robimy wprost nadludzki wysiłek, aby zdeptać ten lont, który on do beczki z prochem przykładą. Cała Warszawa rozbrzmiewała wczoraj echami 'rewolucji żydowskiej'. Tem słowem ochrzcił lud polski awantury uliczne wywołane w godzinach popołudniowych i wieczornych przez pospólstwo żydowskie pod komendą zawodowych agitatorów. Tłum nalewkowski już w sobotę wieczorem urządził wiec uliczny rozbrzmiewający wrzaskami; 'Precz z Polską, niech żyje bolszewizm, a wiece te i pochody powtórzyły się wczoraj, przy czym wydawano okrzyki tak prowokacyjne, jak 'precz z Piłsudskim', 'Precz z armią polską!'. I nie dość tego. Na ulicy Marszałkowskiej żydowscy agitatorzy wzywali do rozbijania sklepów.

Źródło: *Rewolucja żydowska*, [w:] Piotr Wróbel, *Listopadowe dni 1918*, Warszawa 1988, s. 82–83.

Ciekawostka

Nalewkowski – żydowski. Nalewki to jedna z ulic w Warszawie, która była zamieszкана przez Żydów.

Ćwiczenie 5.1

Odpowiedz na pytanie.

Czy można potraktować ten tekst nie tylko jako przekaz informacyjny, ale także propagandowy?

☐ tak

☐ nie

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 5.2

Wskaż, które ugrupowanie mogło być twórcą tego tekstu.

☐ ND

☐ Bund

☐ KPP

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Nie można jednak zapomnieć, że wielu Żydów walczyło najpierw w Legionach, a później w Wojsku Polskim i było lojalnymi obywatelami.

Kapsuła czasu

Polecenie 13

Nakładem Samoobrony Narodu z Poznania ukazała się ulotka. Poniżej przytoczono pochodzący z niej tekst. Wskaż zdania świadczące o tym, że miała charakter antysemicki. Czy dostrzegasz odniesienia do współczesnych haseł propagandowych stosowanych w handlu?

(W tekście zachowano oryginalną pisownię).

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

„Rodacy, Żydostwo w szabas zajada ryby i ciasta, a jednocześnie wsie polskie i miasta uginają się pod brzemieniem głodu. Dzieci polskie mrą z nędzy i chłodu, a przyczyna tego taka, że Polak nie popiera Polaka. Wrogie żydostwo spycha nas coraz więcej w przepaść nędzy. Robi wszystko by rozpętać walki bratobójcze i ujarzmić Naród Polski. Wstyd i hańba więc dla tych, którzy swój ciężko zapracowany grosz niosą jeszcze do żydów i pomagają im w tej robocie. Czas najwyższy zrozumieć, że dla dobra naszej Ojczyzny, dla dobra naszych dzieci, dla których po skończeniu nauk niema już miejsca w Polsce. Obowiązkiem naszym jest popierać tylko swoich rodaków i walczyć o Polskę dla Polaków. Pamiętaj nie kupuj u Żyda. Każdy rozumie, że bezrobotnymi są tylko Polacy. W Polsce chleb i praca przede wszystkim dla Polaka. Pamiętaj popieraj tylko Polskie przedsiębiorstwo. Pamiętaj kupuj tylko u Polaków. Po przeczytaniu oddaj drugiemu – z rąk do rąk.”

Polecenie 14

Odwołując się do literatury oraz filmów i prasy, wymień inne przykłady antysemityzmu w Polsce w XX wieku. Sprawdź też, jakie miejsce wśród nagrodzonych medalem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata zajmują Polacy. Jakie wnioski nasuwają Ci się po analizie obydwu problemów?

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

Mniejszość ukraińska

Zasadniczym problemem na linii Polska – Ukraińcy była chęć utworzenia przez Ukraińców samodzielnego państwa, w skład którego miały wejść ziemie przejęte przez państwo polskie. Z tego wynikała agresywna polityka, a zwłaszcza zamachy dokonywane przez UOW i OUN. Trudno się dziwić, że reakcją na agresywną politykę ukraińską były represje ze strony władz czy próba asymilacji za pomocą argumentów siły. Do takich działań należało burzenie opuszczonych cerkwi, ale nie wtedy, kiedy ich nie użytkowano, tylko w latach trzydziestych, kiedy powtórnie stawały się miejscem kultu. Taka sytuacja miała miejsce na terenie Chełmszczyzny oraz na południowym Podlasiu.

Na konflikty wpływ miały także niezrealizowane obietnice II RP dane mniejszości ukraińskiej. Nie utworzono na przykład ukraińskiego uniwersytetu. Należy jednak podkreślić, że Ukraińcy nie wyobrażali sobie innej lokalizacji swojej wyższej uczelni niż Lwów, podczas gdy władze polskie wołały usytuować placówkę w innym miejscu. Nie wprowadzono w tych województwach, gdzie dominowali Ukraińcy, sejmików z izbą polską i ukraińską, jak też nie uznano języka ukraińskiego za drugi, obok polskiego, język urzędowy.

Ludność ukraińska niechętnie patrzyła na przydzielanie działek na Kresach Wschodnich polskim wojskowym, uczestnikom walk o niepodległość.

Zamiast podsumowania

Mimo konfliktów, które pojawiały się między władzą II RP a mniejszościami narodowymi, nigdy nie doszło do wprowadzenia ustawodawstwa, które w jakikolwiek sposób godziłoby w sytuację innych narodów zamieszkujących Polskę w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Niektóre podejmowane przez władze działania, zwłaszcza po 1926 roku, można co prawda uznać za zbyt radykalne, niemniej nigdy nie przybrały one form prześladowania mniejszości w Polsce. Utworzenie czy osadzenie w obozie odosobnienia w Berezie Kartuskiej działaczy OUN należy traktować jako reakcję, czasami gwałtowną, na organizowane zamachy na polskich polityków i akty terroru będące dowodem braku lojalności reprezentantów mniejszości wobec państwa polskiego.

Ćwiczenie 6

Po analizie materiału lekcyjnego wskaż, które zdania są prawdziwe.

☐

Najbardziej zróżnicowany skład etniczny miały województwa położone na zachodzie II RP.

☐

Wyznawcy grekokatolicyzmu zamieszkiwali głównie obszar byłego zaboru austriackiego.

☐

Wszyscy zamieszkujący Polskę Niemcy byli ewangelikami.

☐

Ludność żydowska trudniła się przede wszystkim handlem i wykonywała wolne zawody.

☐

Prawosławie było dominującym wyznaniem wśród ludności chłopskiej dawnej Galicji.

☐

Mniejszość niemiecka przede wszystkim zamieszkiwała teren byłego zaboru pruskiego.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Język ojczysty	Wyznanie
69% polski	65% rzymskokatolickie
14% ukraiński	12% prawosławie
9% jidysz	10% judaizm
3% białoruski	10% greckokatolickie
2% niemiecki	3% ewangelicyzm
3% inny	

Ćwiczenie 7

Na podstawie danych z tabeli wskaż zdanie fałszywe.

- ☐ Wszyscy posługujący się językiem polskim to rzymscy katolicy.
- ☐ Większość wyznawców judaizmu posługiwała się jidysz.
- ☐ Powyżej 80% wyznawców wszystkich religii stanowili chrześcijanie.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 8

Uzupełnij brakujące dane w tabeli z podanych poniżej elementów.

Narodowość	%
Polacy	69%
	14,3%
	7,8%
	4,1%
	3,8%
inni	0,9%

Niemcy

Ukraińcy

Żydzi

Białorusini

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

W 1936 roku w Przytyku doszło do bójki między polskimi chłopami a Żydami.

Polecenie 15

Z jednego z wybitych przez chłopów jadących na jarmark, żydowskich okien padł strzał, który śmiertelnie ugodził Polaka. W odwecie demolowano żydowskie mieszkania i sklepy, bito ich właścicieli. W wyniku jednej z takich napaści zginęło żydowskie małżeństwo a ich synowie zostali pobici. Przeczytaj poniższy tekst i powiedz, co było przyczyną konfliktu i czy można było wyeliminować z życia II RP ten czynnik.

Źródło: Learnetic S.A., licencja: CC BY 4.0.

((Ksawery Pruszyński

Przytyk i stragan

Walka o stragan zaczyna się nie dlatego, że przy straganach może się pomieścić bezrobocie wiejskie. Zaczyna się dlatego, że dokąd indziej nie można iść, drogi są zamknięte, ziemi brak, że założenie nowego gospodarstwa, nawet gdyby się miało ziemię, kosztuje wiele, że stragan jest najbliższy, najbardziej dostępny, najszybciej odrzucający zysk. Ten stragan także niczemu nie pomoże, ludności bez pracy nie wchłonie. Będzie stanowił ulgę, większą, ale nie zupełną. Ale handlarz dla wsi dzisiejszej to bogacz posiadający u siebie skarb z cukrem, naftą, zapalkami, żelazem. Tylko dla nas patrzących z góry, ten handeles jest istotnie nędzarzem. Dla chłopu to człowiek, o którym z lamentem słyszymy w sądzie, że zarabia kilkadziesiąt złotych dziennie. Chłop byłby szczęśliwy, gdyby zarabiał ich kilkanaście. Ten człowiek w jarmulce żywi się śledziami i kartoflami, ale ten drugi człowiek w kożuchu żywi się tylko kartoflami. Po prostu element o stopie życiowej niższej nawet od żydowskiego getta, getto to podważa [...]. Ale Żyd przytycki nie tylko nie zamieni swego małego handelku na nowoczesny sklep. On nie tylko nie może pójść wyżej, on w ogóle nie ma dokąd pójść.

Co potrafę?

Potrafę interpretować źródła statystyczne.

Co wiem?

Wiem, jaka była struktura narodowościowa II RP.

Co rozumiem?

Rozumiem, dlaczego dochodziło do konfliktów na linii państwo – mniejszości.